

Znanje, stališča in vedenja mladih ter pogledi mladinskih organizacij na področje okolje-zdravje v Sloveniji

KNOWLEDGE, ATTITUDE AND PRACTICE OF YOUTHS AND VIEWS OF YOUTH ORGANISATIONS RELATING ENVIRONMENT-HEALTH AREA IN SLOVENIA

Tomaž Gorenc¹, Tanja Carli², Pia Vračko², Nataša Kovač³, Andreja Kuček^{2,4}

¹Inštitut za mladinsko participacijo, zdravje in trajnostni razvoj

²Nacionalni inštitut za javno zdravje

³Agencija Republike Slovenije za okolje

⁴Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta, Katedra za javno zdravje

Kaj je znanega?

Za reševanje izzivov vpliva okoljskih dejavnikov na zdravje in s tem povezanih negativnih pojavov je potrebno sodelovanje civilne družbe – predvsem mladih.

Raziskave o znanju, stališčih in vedenju (angl. knowledge, attitude, practice, KAP) mladih ter pogledih mladinskih organizacij na področje okolje-zdravje v Sloveniji, ni.

Kaj je novega?

S KAP metodologijo smo pridobili podatke o znanju, stališčih in vedenju glede izbranih tem s področja okolja-zdravja med mladimi in mladinskimi organizacijami, ki bodo osnova za oblikovanje kakovostnih z dokazi podprtih okoljskih in javnozdravstvenih politik.

Navajajte kot:

Gorenc, T. et al. Znanje, stališča in vedenja mladih ter pogledi mladinskih organizacij na področje okolje-zdravje v Sloveniji. Javno zdravje 2020; 07: 1–12.

Prispelo:

19. 5. 2020

Sprejeto:

10. 6. 2020

Korespondenca:

andreja.kucek@mf.uni-lj.si

Izvleček

Za oblikovanje in izvajanje učinkovitih ukrepov, ki bodo pripomogli k izboljšanju stanja okolja, in s tem zdravja ljudi, so potrebni celostni pristopi. Pri tem je potrebno aktivno vključevanje civilne družbe – predvsem mladih. Z namenom pridobitve vpogleda v stanje glede znanja, stališč in vedenja mladih ter razumevanja pogledov mladinskih organizacij na področje okolje-zdravje v Sloveniji, smo v obdobju od decembra 2017 do januarja 2018 izvedli presečno pregledno raziskavo. V raziskavo smo vključili dve vzorčni populaciji: vzorčna populacija A za namene kvantitativne raziskave in vzorčna populacija B za namene kvalitativne raziskave. V končno analizo vzorčne populacije A smo vključili 460 udeležencev, v kvalitativno raziskavo vzorčne populacije B pa smo vključili 15 predstavnikov nacionalnih mladinskih organizacij. Izvedena raziskava tako predstavlja celovit pristop pri oceni znanja, stališč in vedenja mladih ter pogled mladinskih organizacij na področje okolje-zdravje v Sloveniji. V raziskavi smo ugotovili, da so mladi seznanjeni s problematiko onesnaženosti zunanega zraka z delci različnih velikosti, vendar, z izjemo dihalnega sistema, ne poznajo njihovega škodljivega delovanja na druge organske sisteme. Za razliko od mladinskih organizacij imajo namreč mladi trdno izoblikovana stališča, da z racionalno rabo energije in prehodom od fosilnih in jedrskih virov k obnovljivim virom energije, pomembno prispevajo k zmanjšanju onesnaženosti zunanega zraka in k zmanjšanju vpliva podnebnih sprememb na okolje. Skladno z okoljsko ozaveščenostjo so tako pripravljene trenutni primarni vir ogrevanja zamenjati, vendar pod pogojem cenovno sprejemljive in zanesljive energijske oskrbe. Zagovarjanje ukrepov za izboljšanje kakovosti zraka preko učinkovitega in cenovno dostopnega javnega potniškega prometa potrjujejo rezultati iz sklopa »Vedenje«.

Ključne besede: okolje-zdravje, mladi, znanje, stališča, vedenje.

Abstract

Integrated approaches are needed to design and implement effective measures that will help to improve the state of the environment and thus human health. This integrated approach requires the active involvement of civil society - especially young people. To gain insight into the situation regarding the knowledge, attitudes and behaviour of young people, and to understand the views of youth organizations in the field of environment and health in Slovenia, we conducted a cross-sectional survey in the period from December 2017 to January 2018. Two sample populations were included in the study: sample population A for quantitative research and sample population B for qualitative research. In the final analysis of sample population A, 460 participants were included, and 15 representatives of national youth organizations were included in the qualitative survey of sample population B. The conducted research thus represents a comprehensive approach to assessing the knowledge, attitudes and behaviour of young people and the view of youth organizations in the field of environment and health in

Članek je licenciran pod pogoji Creative Commons Attribution 4.0 International licence. (CC-BY licenca). The article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC-BY license).

Slovenia. In the research, we found that young people are familiar with the problem of outdoor air pollution with particles of different sizes, but except for the respiratory system, they do not know their harmful effects on other organic systems. Unlike youth organizations, young people have a strong view that by rational use of energy and the transition from fossil and nuclear sources to renewable energy sources, they make an important contribution to reducing ambient air pollution and reducing the impact of climate change on the environment. By environmental awareness, they are thus ready to replace the current primary heating source, but under the condition of obtaining an affordable and reliable energy supply. Advocating measures to improve air quality through efficient and affordable public passenger transport is confirmed by the results from the »Behaviour section«.

Key words: environment-health, youth, knowledge, attitude, practice.

I UVOD

Zdravje in dobro počutje sta tesno povezana s stanjem naravnega in družbenega okolja. Kakovostno naravno okolje je fizično okolje, ki nas obdaja in je prepleteno z vplivi človekovega delovanja. Med osnovne sestavine naravnega okolja uvrščamo čisti zrak in vodo, rodovitno zemljo za pridelavo hrane in energije ter surovin za proizvodnjo. Pomembno pa naravno okolje vpliva tudi na življenjske in bivalne pogoje človeka (1, 2). Prav tako je pravica do zdravega življenjskega okolja opredeljena v Ustavi Republike Slovenije (Uradni list RS, št. 47/2013 z dne 31. 5. 2013: URS-NPB9).

Zaradi sodobnega načina življenja, posledično številnih virov onesnaževanja, onesnaženost okolja narašča. Predvsem so v porastu slaba kakovost zunanjega in notranjega zraka ter tal in onesnaženost, povezana z uporabo kemijskih onesnaževal (3, 4). Za onesnaževanje okolja je v veliki meri odgovorna ekonomska paradigma sodobne družbe, ki temelji na predpostavkah neomejenosti naravnih virov in zahtevane stalne gospodarske rasti (5, 6). Slednje v veliki meri vpliva tudi na porast ekstremnih vremenskih dogodkov, ki so posledica podnebnih sprememb. To postavlja pod vprašaj nujnost samooskrbe z energijo, hrano in surovinami za industrijsko proizvodnjo. Takšno ogrožanje stabilnosti zemeljskih podpornih sistemov pa je neposredno povezano s preživetjem človeške družbe, saj je čisto okolje temeljnega pomena za ohranjanje in krepitev zdravja ter dobro počutje ljudi. Odras negativnih posledic onesnaženosti okolja na zdravje ljudi so različna bolezenska stanja in prezgodnje smrti. Slednjih je bilo zaradi onesnaženosti okolja v letu 2015 devet milijonov, kar predstavlja 16 % vseh smrti na svetu oz. 3-krat več kot zaradi AIDS-a, malarije in tuberkuloze skupaj (7). H globalnemu bremenu bolezni od okoljskih determinant pomembno prispeva onesnaženost zunanjega zraka zaradi katerega prezgodaj umre od šest do sedem milijonov ljudi (8).

V zunanjem zraku je prisotna mešanica različnih onesnaževal. Na nastanek in širjenje le-teh vplivajo številni viri – od naravnih (požari v naravi) do antropogenih (promet, industrija, individualna kurišča) – ter geografske in meteorološke značilnosti. Globalno so najpogostejše v zunanjem zraku prisotna sledeča onesnaževala: dušikovi in žvepovi oksidi, ozon, delci različnih velikosti, ogljikov monoksid, težke kovine, hlapne organske spojine in pesticidi (9).

Številne epidemiološke raziskave so dokazale povezanost med izpostavljenostjo onesnaževalom v zunanjem zraku in škodljivimi učinki na več organskih sistemov, kot so dihala, srce in ožilje, živčevje in reproduktivni sistem (9, 10). Pri raziskovanju onesnaženosti zraka je poseben poudarek na fizikalnih in kemijskih lastnostih delcev različnih velikosti (PM₁₀, PM_{2,5} in ultrafini delci).

Delci lahko, glede na svojo velikost, prodirajo v različne predele dihalnega aparata in/ali v sistemski krvni obtok kjer povzročajo različne škodljive učinke. Znanstveno dokazani so patofiziološki mehanizmi, preko katerih delci povzročijo pomembno poslabšanje številnih bolezni, kot so bolezen dihal, srca in ožilja, živčevja in presnove (sladkorna bolezen tipa 2). Navedene bolezni se lahko, upoštevajoč čas izpostavljenosti in lastnosti posameznika (npr. otroci, starejši, bolniki s kronični pljučnimi boleznimi, boleznimi srca in ožilja, z oslabilnim delovanjem imunskega sistema), pomembno poslabšajo (9–11).

Tako globalno kot na nacionalni ravni se strokovnjaki s področja zdravja in okolja srečujejo s številnimi izzivi na področju ocenjevanja in obvladovanja kakovosti zraka v povezavi z zdravjem ljudi. Najbolj zaskrbljujoča je onesnaženost zraka z delci različnih velikosti iz prometa in individualnih kurišč v zimskem obdobju ter z ozonom poleti (11). Dodatno k onesnaženosti prispevajo specifični geografski pogoji in z njimi povezane neugodne vremenske razmere (12), kot so temperaturne inverzije in slabša prevetrenost.

Za oblikovanje in izvajanje učinkovitih z dokazi podprtih ukrepov, ki bodo pripomogli k izboljšanju stanja okolja in s tem zdravja ter počutja ljudi, so potrebni celostni pristopi. Pri tem je potrebno aktivno vključevanje in sodelovanje civilne družbe. Sodelovanje nevladnih organizacij in drugih pripadnikov civilne družbe pri sprejemanju odločitev, ki vplivajo na okolje, je opredeljeno v Aarhuški konvenciji. Konvencija velja od 30. oktobra 2001 in temelji na predpostavki, da se bo z večjo splošno ozaveščenostjo in vključenostjo javnosti v okoljske zadeve izboljšalo varstvo okolja. Njen namen je zaščititi pravico vsake osebe sedanje in prihodnjih generacij do življenja v okolju, ki blagodejno vpliva na zdravje in dobro počutje (13). Na področju okolja in zdravja pomemben del civilne družbe predstavljajo mladi, ki so člani mladinskih ali drugih organizacij. Združeni narodi (ZN) že dolgo priznavajo, da so mladi glavni človeški vir za razvoj in ključni dejavniki družbenih sprememb, gospodarske rasti in tehnoloških inovacij.

Zato je sodelovanje mladih eno izmed ključnih področij Agende za mlade ZN. Zavezanost k udeležbi mladih v procesih odločanja so ZN prek Generalne skupščine ZN zapisali v Resoluciji 58/133, v kateri je poudarjen „pomen polne in učinkovite udeležbe mladih in mladinskih organizacij na lokalni, nacionalni, regionalni in mednarodni ravni« (14). Na tej osnovi je bila v okviru Svetovne zdravstvene organizacije (SZO) ustanovljena Evropska mladinska koalicija za okolje in zdravje (EEHYC) kot prva evropska mreža za sodelovanje mladih, ki poudarja in spodbuja razumevanje povezav med okoljem in zdravjem. Sodelovanje mladih v postopku odločanja je osrednja dejavnost koalicije, ministri za zdravje in okolje pa ga podpirajo z zavezami iz izjave ministrske konference SZO o okolju in zdravju v Parmi, 2010. V koaliciji aktivno sodeluje tudi Slovenija (15, 16).

Ena izmed raziskav, v kateri so preučevali vpliv starosti na sodelovanje pri okoljskih gibanjih na Kitajskem je pokazala, da se mlajši prebivalci v večji meri udeležujejo okoljevarstvenih gibanj kot starejši. Kot glavni vzrok navajajo kohortni učinek, ki ga označujemo kot določen vpliv na skupino, vezan na določen čas oziroma obdobje ali skupne življenjske izkušnje (17). Podobne študije na Zahodu ocenjujejo stališča in vključitev mladih v okoljskih gibanjih glede na njihovo izobrazbeno strukturo. Ugotavljajo, da bolj izobraženi mladi predvsem družboslovnih smeri kažejo večjo dovzetnost do problematike okoljevarstva in tovrstnih gibanj (18). Po nam dostopnih virih, raziskave o znanju, stališčih in vedenju (angl. knowledge, attitude, practice, KAP) (19) mladih ter pogledih mladinskih organizacij na področje okolje-zdravje v Sloveniji ni.

Z namenom, da bi te podatke pridobili, smo si v raziskavi zadali dva cilja: 1) med mladimi oceniti stopnjo znanja in njihovo stališče do okoljsko-zdravstvene problematike ter preveriti, ali so pripravljeni spremeniti svoje vsakodnevne navade v prid zmanjšanju onesnaževanja okolja in boljše kakovosti življenja; 2) med predstavniki mladinskih organizacij pridobiti poglobljen vpogled v mnenje o tematikah, ki se povezujejo s področjem okolje-zdravje ter informacije o njihovih morebitnih aktivnostih na teh področjih.

2 METODE

2.1 Vrsta epidemiološke raziskave, obdobje in območje raziskovanja

Z namenom pridobitve vpogleda v stanje glede znanja, stališč in vedenja mladih ter razumevanja pogledov mladinskih organizacij na področje okolje-zdravje v Sloveniji, smo v obdobju od decembra 2017 do januarja 2018 izvedli presečno raziskavo. Raziskava je potekala na območju 12 statističnih regij Slovenije.

2.2 Vzorčenje in opis populacije

V presečno pregledno raziskavo smo vključili dve vzorčni populaciji (vzorčna populacija A za namene kvantitativne raziskave in vzorčna populacija B za namene kvalitativne raziskave). Vzorčno populacijo A so sestavljali mladi v

starosti od 15 do 29 let iz 12 statističnih regij Slovenije, vzorčno populacijo B pa predstavniki 15 mladinskih in drugih organizacij (9 nacionalnih mladinskih organizacij, 5 mladinskih centrov in 1 študentski klub), ki so v organizaciji aktivno delovali ali sodelovali v povprečju od pet do šest let. Odločitev za obe izbrani vzorčni populaciji je temeljila na dejstvu, da sta skrb in odnos mladih do okolja ključna dejavnika, ki vplivata na to, kako uspešno se bodo sedanje in prihodnje generacije spopadale z okoljskimi izzivi (20).

2.3 Orodje, potek raziskave in analiza podatkov

2.3.1 Kvantitativna raziskava: znanje, stališča in vedenja mladih (pilotno testiranje in izpolnjevanje vprašalnika)

Za vzorčno populacijo A smo kot orodje uporabili oblikovan vprašalnik, ki so ga pripravili strokovnjaki s področja javnega zdravja, specializirani za področje okolje-zdravje. Vprašalnik je vključeval štiri medsebojno povezana tematska področja, ki so trenutno najbolj aktualna tudi v mednarodni strokovni javnosti, in sicer: kakovost zraka, onesnaženost zraka zaradi prometa, viri energije in podnebne spremembe.

Vprašalnik je bil pripravljen po metodologiji KAP (angl. knowledge, attitude, practice) (19) in razdeljen na tri sklope: v prvem sklopu so se vprašanja nanašala na znanje v povezavi z zgoraj omenjenimi tematikami, v drugem na stališča do posameznih trditev, povezanih s tematikami, v tretjem pa na vedenja, povezana z okoljem oziroma vplivi okolja na zdravje.

Poleg treh vsebinskih sklopov je vprašalnik vseboval tudi vprašanja o demografskih lastnostih sodelujočih. Pred izvedbo raziskave je bil vprašalnik pilotno testiran na vzorcu ciljne populacije in skladno z njihovimi priporočili izboljššan. Z namenom doseči čim večje število mladih smo vprašalnik, ki je bil objavljen na spletu preko portala 1ka.si (www.1ka.si), razposlali preko različnih spletnih kanalov (Facebook (@NoExcuse, @imztrinitute) in seznama elektronskih naslovov (novičnik Evropske mladinske kartice v Sloveniji, novičnik Mladinske zveze Brez izgovora Slovenija, spletna stran mlad.si). Večina udeležencev je za izpolnjevanje vprašalnika potrebovala med pet in deset minut.

Izpolnjene vprašalnike smo vnesli v programsko orodje Microsoft Excel. S parametri osnovne statistične analize smo prikazali deleže odgovorov na posamezna zastavljena vprašanja.

2.3.2 Kvalitativna raziskava: pogledi mladinskih organizacij (delno strukturirani intervju)

Za vzorčno populacijo B smo uporabili delno strukturiran intervju s predhodno oblikovanim seznamom tem in vprašanj: 1) osebno mnenje intervjuvancev kot predstavnikov mladinskih organizacij glede varovanja okolja in področja okolje-zdravje; 2) navade in prakse v okviru organizacij na področju okolje-zdravje; 3) njihovo mnenje o vlogi, ki naj bi jo imele mladinske organizacije na področju okolje-zdravje. Preostali sklop vprašanj je bil

namenjen interesu organizacij za nadaljnje delovanje na tem področju. Delno strukturirane intervjuje so izvedli posebej za to usposobljeni mladinski delavci (anketarji), po predhodni privolitvi udeležencev, in sicer osebno ali preko brezplačnega internetno-telefonskega programa Skype (odvisno od razpoložljivosti intervjuvanca) in so trajali od 30 do 60 minut. Vsebina intervjuja je bila nato transkribirana, tematsko analizirana in povzeta v za to vnaprej pripravljeni tabeli, na podlagi katere so bili pripravljeni rezultati. Pri tem smo upoštevali dosedanje izkušnje z mladinskim delom in sodelovanjem z mladinskimi organizacijam. Za analizo podatkov smo uporabili kvalitativni pristop sinteze transkriptov intervjujev. To pomeni, da smo opisno povzeli najpomembnejše ugotovitve na zastavljene teme vključenih mladinskih organizacij. V samem procesu smo sodelovali vsi vključeni raziskovalci, strokovnjaki s področja zdravja in okolja, to je v praksi pomenilo, da smo vsak ločeno pripravili zaključke po posameznem sklopu,

nato pa na skupnem srečanju pripravili sintezo naših ugotovitev.

3 REZULTATI

3.1 Kvantitativna raziskava: znanje, stališča in vedenja mladih

3.1.1 Demografski podatki

Vprašalnik je deloma ali v celoti izpolnilo 583 udeležencev, pri čemer smo izključili tako udeležence, ki niso zadostili starostnim pogojem ($n = 22$), kot tudi udeležence, ki niso do konca izpolnili niti prvega od treh sklopov vprašanj ($n = 101$). V končno analizo smo tako vključili 460 vprašalnikov, od tega jih je bilo 399 izpolnjenih v celoti. V anketi je sodelovalo tri četrtine žensk, 30 % sodelujočih je prihajalo iz osrednjeslovenske statistične regije. Podatke demografske sestave vzorčne populacije A prikazuje Tabela 1.

Tabela 1: Demografski podatki mladih, ki so odgovarjali na vprašalnik o znanju, stališčih in vedenju mladih s področja zdravja in okolja (lastna raziskava).

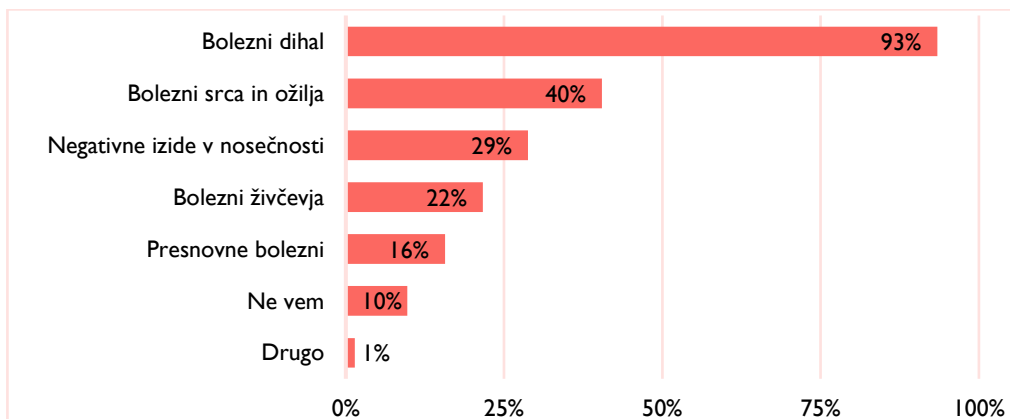
Demografski podatki	Kategorija	Delež [%]
Spol	Ženske	76
	Moški	24
Starost	do 14 let	1
	15–19 let	45
	20–24 let	37
	25–29 let	15
	30 in več let	2
Tip naselja	Mesto	39
	Primestno naselje	17
	Manjše strnjeno naselje, trg	10
	Strnjeno vaško naselje	25
	Raztresene hiše ali hiše na samem	9
Delovna aktivnost	Dijaki	32
	Študenti	48
	Zaposleni	15
	Brezposelni	5

3.3.2 Sklop znanje

Na vprašanja v sklopu »Znanje« je v celoti odgovorilo 460 mladih. Termin delci (PM) v zunanjem zraku je poznan

76,3 % udeležencem. Poznavanje povezanosti med izpostavljenostjo delcem različnih velikosti (PM_{10} , $PM_{2,5}$) v zunanjem zraku in s tem povezanih učinkov na zdravje ljudi prikazuje Slika 1.

Slika 1: Deleži udeležencev (v %), ki so pravilno odgovorili na vprašanje, katere zdravstvene posledice lahko povzročijo delci različnih velikosti (PM₁₀, PM_{2,5}) v zunanjem zraku.

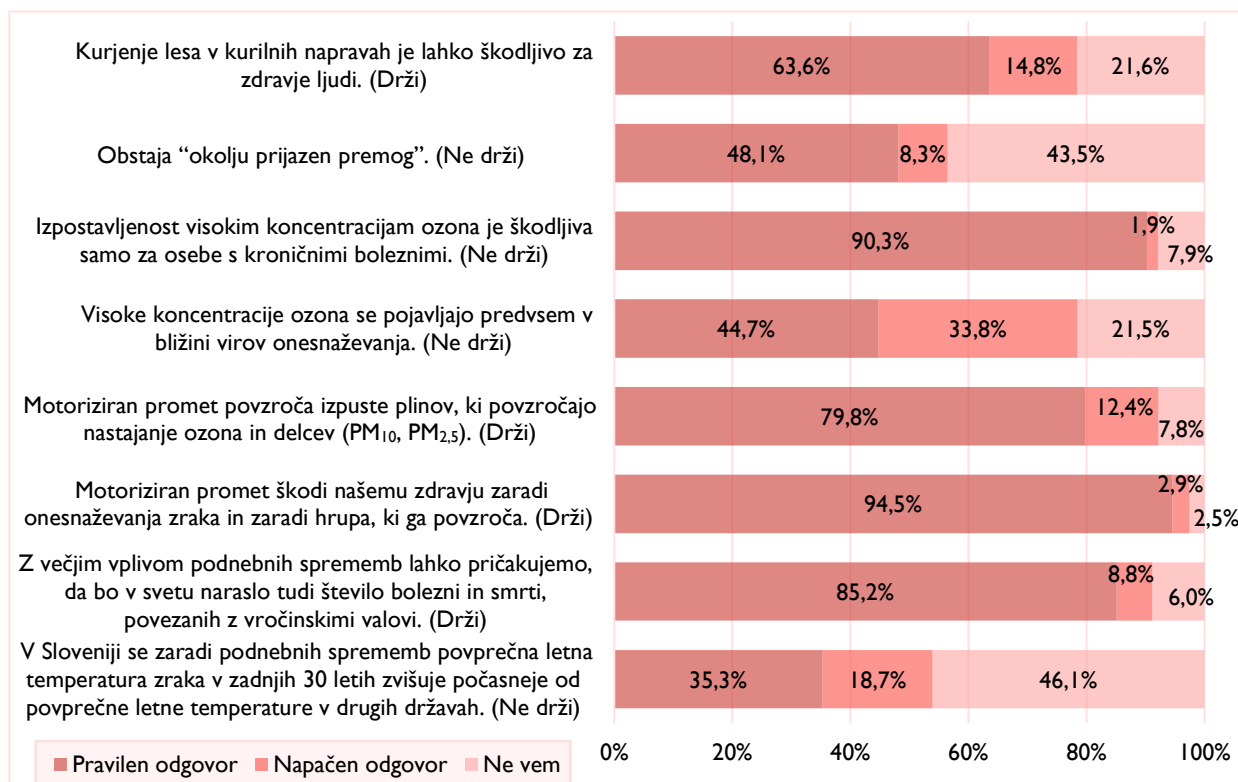
Vir: Lastna raziskava

Več kot polovica udeležencev je med naštetimi viri onesnaževanja pravilno prepoznala, da so povečevanje gostote prometa, uporaba lesne biomase v zastarelih kurilnih napravah ter vremenske razmere pozimi vzročno povezani z visokimi koncentracijami delcev različnih velikosti (PM₁₀, PM_{2,5}) v zunanjem zraku. Večina udeležencev (90 %) je navedla, da ne ve oziroma, misli, da obstaja »okolju prijazen premog«. Le 10 % vprašanih je

vedelo, da »okolju prijazen premog« ne obstaja, kar kaže na določeno vrzel v znanju mladih pri dojemanju premoga kot energenta, ki vpliva na okolje in posledično zdravje.

Slika 2 prikazuje deleže pravilnih in nepravilnih odgovorov ter odgovorov »ne vem« na trditve, vezane na področje okolje-zdravje.

Slika 2: Deleži (v %) pravilnih in nepravilnih odgovorov ter odgovorov »ne vem« na trditve, vezane na področje okolje-zdravje.

Vir: Lastna raziskava

3.3.3 Sklop stališča

Na vprašanja v sklopu »Stališča« je v celoti odgovorilo 409 udeležencev. Skoraj vsi udeleženci (90,2 %) so se strinjali, da jim je pomembna varčna poraba energije v domačem gospodinjstvu. Nasprotno jih je bilo samo 31,3 % mnenja, da pristojne inštitucije ustrezno obveščajo prebivalce Slovenije o visokih koncentracijah zdravju nevarnih snovi v zunanjem zraku, še manj (15,4 %) pa, da je v Sloveniji

informiranost o zmanjšanju izpostavljenosti zdravju nevarnih snovi v zraku zadostna. Udeležencem, ki so se strinjali ali popolnoma strinjali s trditvijo »Zaskrbljen/-a sem nad možnimi posledicami podnebnih sprememb v Sloveniji«, je bilo zastavljeno še odprto vprašanje, katere posledice podnebnih sprememb jih najbolj skrbijo. Odgovore, razvrščene v posamezne kategorije, prikazuje Tabela 2.

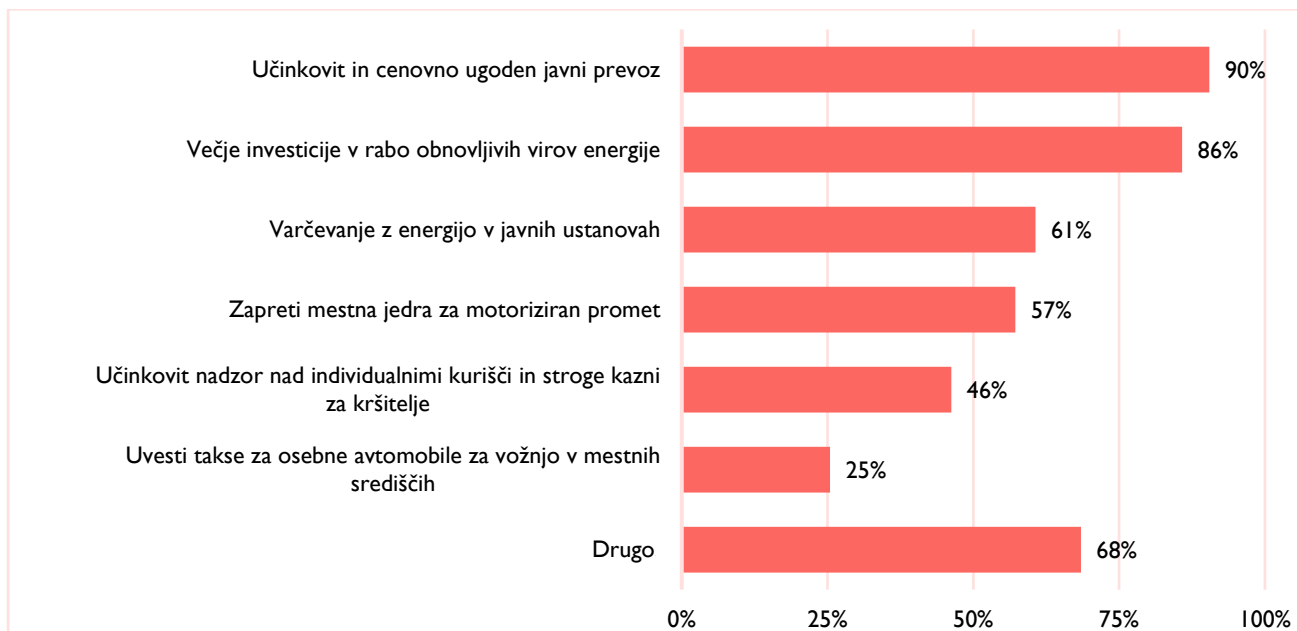
Tabela 2: Demografski podatki mladih, ki so odgovarjali na vprašalnik o znanju, stališčih in vedenju mladih s področja zdravja in okolja.

Demografski podatki	Kategorija	Število navedb (N = 324)	Delež [%]
Vplivi na zdravje	Vpliv na zdravje/ogroženost zdravja	43	13
	Več bolezni	19	6
	Višja umrljivost	6	2
	Manjša kakovost življenja	10	3
Vplivi na okolje	Ekstremni vremenski pojavi	70	22
	Izguba biodiverzitete	39	12
	Onesnaževanje narave/okolja	38	12
	Sprememba vzorca letnih časov	30	9
	Kvaliteta/onesnaženost zraka	27	8
	Kvaliteta/onesnaženost vode	25	8
	Spreminjanje (dvig) temperatur	21	6
Vplivi na družbene procese	Vpliv na kmetijstvo/preskrbo s prehrano	36	11
	Vpliv na družbo (kot so družbeni konflikti, podnebni migranti, lakota itd.)	16	5

Vir: Lastna raziskava.

Cena energije in varovanje okolja sta ključna dejavnika, katera pri veliki večini udeležencev (75,6 %), vplivata na zamenjavo osnovnega vira energije, medtem ko so 2,0 % udeležencev pomembni dostopnost, samozadostnost in trajnostni razvoj.

Slika 3 prikazuje deleže udeležencev (v %), ki so posamezne ukrepe za izboljšanje kakovosti zraka ocenili kot sprejemljive.

Slika 3: Deleži udeležencev (v %), ki ocenjujejo posamezne ukrepe za izboljšanje kakovosti zraka kot sprejemljive.

Vir: Lastna raziskava.

3.3.4 Sklop vedenje

Na vprašanja v sklopu »Vedenje« je v celoti odgovorilo 399 udeležencev. Slika 4 prikazuje odgovore udeležencev na vprašanje, ali so že kdaj spremenili svoj življenjski slog z namenom, da bi živeli bolj okolju prijazno.

Slika 4: Odgovori udeležencev na vprašanje: »Ali ste že kdaj spremenili svoj življenjski slog z namenom, da bi živeli bolj okolju prijazno?«

Vir: Lastna raziskava.

3.4 Kvalitativni rezultati: pogledi mladinskih organizacij

3.4.1 Demografski podatki

V kvalitativno raziskavo smo vključili predstavnike (predsednik, podpredsednik, generalni sekretar ...) nacionalnih mladinskih organizacij (n = 9), mladinskih centrov (n = 5) in študentskega kluba (n = 1). Te organizacije so članice Mladinskega sveta Slovenije (Združenje nacionalnih mladinskih organizacij in političnih podmladkov), Mreže MaMa (Zveza mladinskih centrov) in Zveze ŠKIS (Zveza študentskih klubov). Na ta način smo pridobili vpogled v mladinske organizacije na nacionalni ravni. Sodelujoči predstavniki (n = 15) so bili stari od 15 do 29 let, kar se v skladu s slovensko zakonodajo opredeljuje kot demografska skupina mladih (Zakon o javnem interesu v mladinskem sektorju, Uradni list RS, št. 42/10 in 21/18 – ZNOrg).

3.4.2 Mnenje o varovanju okolja

Vsi udeleženci se zavedajo in razumejo pomembnost varovanja okolja; od pomembnih okoljskih problemov so izpostavili problematiko odpadne hrane (poraba naravnih virov, uporaba gnojil in pesticidov, visok ekološki odtis zaradi procesa pridobivanja ali predelave oz. odstranjevanja odpadne hrane), odpadkov (količina proizvedenih odpadkov, neprimerno ravnanje z odpadki, nerazgradljivi odpadki), neuporabo trajnostnih načinov prevoza, izpuste plinov, onesnaževanje zraka in pitne vode.

Nekaj odzivov je navedenih v nadaljevanju.

Mnenja vprašanih so naslednja (nelektorirani transkripti):

»Po mojem, definitivno, je en tak sektor, ki se ga počasi dotikamo, ampak še zmeraj ne dosti, prehrabena industrija. Tukaj nisem niti za ali proti veganom, mislim, da je tukaj potrebna zdrava meja, ko konzumiraš. Ampak vem, da se za proizvodnjo mesa porabi ogromno naravnih virov, mogoče bi morali malček omejiti meso.«

»Zdi se mi, da je to dosti pomembna tematika, ki pa je ratala že dosti prežvečena, mediji jo forsirajo in se ljudem zdi že malce odvečno. Meni osebno pa je varstvo okolja precej pomembno, ker se zavedam, da če kot posameznik ne narediš nič, je to en kozarček, plus en kozarček. Tudi če se zdi, da ne delaš nič na tem, imaš vseeno nek vpliv.«

Po mnenju večine je odgovoren posameznik prvi in tisti, ki lahko z uporabo aktivne mobilnosti ali javnega prevoza, z zmanjšanjem količine proizvedenih odpadkov (npr. embalaže in plastike) in s trajnostnim načinom življenja (npr. zmanjšanje porabe vode in odpadkov, pravilno kurjenje), v največji meri prispeva k varovanju okolja, predvsem zaradi osebne odgovornosti, ki je v skladu z njegovimi vrednotami. Približno ena tretjina udeležencev je odgovornost za varovanje okolja pripisala odločevalcem (npr. vlada, Ministrstvo za okolje in prostor, organi na lokalni, regionalni, nacionalni in mednarodni ravni), še manjši delež pa podjetjem, ki ne delujejo v skladu z obveznostmi razširjene odgovornosti proizvajalca.

»Mislim, da je za varovanje okolja odgovoren vsak posameznik, vsak državljan, ki pač je na tem svetu. Če pa gremo tako, bolj strukturno, pa zagotovo v prvi vrsti Ministrstvo za okolje, ki bi moralo več narediti na osveščenosti in pač pritisniti na vse strukture spodaj.«

»Čisto vsi smo odgovorni, od vsakega posameznika do organizacij ... Zelo veliko vlogo imajo podjetja, ki pač res proizvajajo veliko nekih stranskih učinkov tistega proizvoda, ki ga imajo. Pa tudi država in ostali organi; od lokalnih do regionalnih, nacionalnih, pa tudi Evropska unija, UN pa take zadeve.«

3.4.3 Vloga mladinskih organizacij pri varovanju okolja

Skoraj vsi predstavniki mladinskih organizacij so bili mnenja, da imajo mladinske organizacije pomembno vlogo pri varovanju okolja, predvsem zaradi dobro razvitih mehanizmov delovanja, ki jim, preko dostopanja do velikega obsega mlade populacije, omogočajo ozaveščanje, informiranje, vzgajanje in vplivanje na oblikovanje stališč in vedenjskih vzorcev mladih v letih, ko so le-ti najbolj dojemljivi za spremembe.

Mnenja posameznikov lahko strnemo v naslednjih izjavah (nelektorirani transkripti):

»Imajo pomembno vlogo. Najpomembnejšo imajo tiste, katerih delovanje je usmerjeno v naravo, predvsem njeno spoštovanje in skrb zanjo. Tu se mi zdi, da lahko mladinske organizacije dvignejo skrb za okolje višje na lestvici vrednot pri mladi osebi. Torej, da doda neko vrednost in da v bistvu mlademu sploh razloži, zakaj je to pomembno.«

»Pomen mladinskih organizacij je, da vplivaš na razvoj posameznikov, jih izobražuješ. Če boš torej poudarjal varovanje okolja, bodo privrženci organizacije bolj skrbeli za to. Zdaj, že od malih nog se jih vzgaja v tej smeri. Mladinske organizacije znajo biti tudi malo bolj drzne kot pa šolski sistem, kjer vsi delajo plakate, kar dela cela Slovenija. Mladinska organizacija ima to moč, da naredi takšno akcijo in malo drugačno. Tako da ja, imajo velik pomen, ampak je pomembno, kdo so vodje organizacije, da znajo prenesti naprej.«

3.4.4 Mladinske organizacije in področje okolje-zdravje

Večina predstavnikov mladinskih organizacij termin okolje-zdravje razume ali kot vpliv okolja na zdravje posameznika ali kot vzajemno povezavo in so-vpliv enega na drugo področje, medtem, ko ga manjšina povezuje z naravo (čisto naravo, čistim zrakom in varovanjem okolja). Z vidika vpliva okolja na zdravje je med predstavniki prevladoval negativni vidik – predvsem povezanost med onesnaženostjo zraka in zdravjem oz. boleznijo; nasprotno je zgolj peščica vprašanih izpostavila pomembnost pozitivnega vidika – vpliv čistega in urejenega okolja na bolj zdravo vedenje ljudi, ki se v

takem okolju več gibljejo in tako opomorejo od vsakodnevnih stresorjev.

Odgovori sodelujočih, ki so jih podali vprašani, so naslednji (nelektorirani transkripti):

»Predstavljam si pa na nek način to, da če se bomo potrudili za to, da bo okolje takšno, da bo na nek način odgovarjalo na naše potrebe, hkrati pa bo toliko nedotaknjeno, da ga ne bomo spreminjali na način, da bomo sami sebi zapirali vrata, bo tudi naša družba bolj zdrava in bo tudi prostor za to, da smo zdravi kot ljudje; duševno, gibalno ...«

»Zdaj opazujemo porast rakavih obolenj po svetu in od kje to izvira, še ni jasno – je pa definitivno tukaj tudi okolje. Vse, kar je okolje, pa je tudi hrana. Se pravi, če mi zastrupljamo nebo in vse to speremo na zelenjavo, čeprav je to domača, ima neke stvari v sebi. Se pravi, je gotovo okolje in zdravje povezano.«

»Glede na to, v kakšnem okolju posameznik živi – je od tega odvisno tudi njegovo zdravje. In tudi obratno: zdrav posameznik se bo tudi več gibal v nekem okolju oz. bo imel več možnosti, da bo to okolje raziskoval. Če ne pa pač, na splošno, glede na to v kakšnem okolju živiš. Če je veliko narave, to pozitivno vpliva. Če je mesto narejeno po nekih principih, da je bolj prijazno človeku, to je tudi pomembno za zdravje. Pa da je okolje zdravo, torej da je čist zrak, ni smoga, da vidiš sonce, to tudi gotovo vpliva na zdravje.«

3.4.5 Navade mladinskih organizacij, povezane s področjem okolje-zdravje

Po mnenju predstavnikov se njihov aktivni doprinos k izboljšanju okolja kaže preko uporabe javnega prevoza ter spodbujanja aktivne mobilnosti, neuporabe plastike (npr. izogibanje plastičnim lončkom, priboru), minimiziranja odpadkov in spodbujanja recikliranja na dogodkih, prizadevanja h konceptu življenja brez odpadkov (*angl.* zero waste), ponovni uporabi materialov in kupovanju iz druge roke, prizadevanja k lokalno pridelani hrani ter sprejemanja smernic in priporočil s tega področja. Področja delovanja, ki bi jih veljalo izboljšati so predvsem: uporaba avtomobila, ogrevanje in ozaveščanje o uporabi energije, uporaba embalaže ter poudarek na lokalno pridelani hrani. Večina organizacij tudi nima dorečenega ali zapisanega stališča o podnebnih spremembah, čeprav se problematike podnebnih sprememb in s tem povezane odgovornosti zavedajo. Podobno se to ne odraža v konkretnih pravilnikih ali trajnostnih smernicah organizacij za službene poti, organizacijo dogodkov itd.

Odgovori sodelujočih, ki so jih podali vprašani, so naslednji (nelektorirani transkripti):

»Tu je tudi nekako, ne naše poslanstvo, ampak nekako v nas, da stremimo k lokalno pridelani hrani, da je čim manj tega potovanja, da se čim manj onesnažuje okolje pri

transportu hrane, tako da zmeraj gledamo, da so stvari, ki jih nekako ponudimo udeležencem naših dogodkov, lokalno pridelane. Tudi če gledamo z vidika hrane, se velikokrat odločimo za te lesene posodice in vilčke, da nimamo plastičnih.«

»Na to problematiko gledamo zelo resno, zato je eden izmed treh stebrov našega delovanja trajnostni razvoj. Tako da definitivno se strinjamo, da je to pereča tema, s katero se moramo ukvarjati in delati v tej smeri, da jo čim bolj omilimo.«

»Uh, težko bi rekla, da smo kot organizacija zelo opredeljeni; glede tega nimamo kakšnih posebnih debat, prav konkretno na to tematiko. Čeprav se nam zdi zelo pomembna, ampak to je ravno tisto, tu nam pač še malo zmanjka, tu bomo še morali odpirati nek prostor za take stvari.«

3.4.6 Vloga mladinskih organizacij pri delovanju na področju okolje-zdravje in interes za nadaljnje sodelovanje pri projektu

Večina predstavnikov meni, da imajo mladinske organizacije pomembno odgovornost in vlogo pri delovanju na področju okolje-zdravje. Slednja se kaže predvsem v ozaveščanju mladih tako preko vzgajanja svojih članov kot tudi preko izvajanja projektov, ki ozaveščajo širšo javnost. S strani nekaterih predstavnikov je bila podana pobuda povezovanja organizacij in skupnega delovanja ter zastavljanja in doseganja ciljev. Izkazan je bil interes za nadaljnje delovanje na področju okolje-zdravje, čeprav v različnem obsegu (od aktivnega delovanja in izobraževanja do spremljanja dogajanja in vključevanja v teme, ki so za dotične organizacije prepoznane kot pomembne).

Odgovori sodelujočih, ki so jih podali vprašani, so naslednji (nelektorirani transkripti):

»Smo mladinska organizacija in skušamo biti čim bolj družbeno odgovorni ter družbeno angažirani. To je namreč eden glavnih stebrov delovanja naše organizacije. Čutimo, da smo ravno mladi tisti, ki morajo pritiskati, da se naredijo spremembe na tem področju.«

»Ker težimo k izboljšanju kompetenc mladih, skrb za okolje pa je ravno tako ena izmed pomembnih kompetenc.«

»Sploh v manjšem kraju je to še pomembneje, ker imaš večji vpliv, zajameš večje število posameznikov. Skupnost te tudi bolj opazuje, kaj počneš.«

»Učinek bi bil absolutni večji, če bi organizacije delovale skupaj in v isti smeri – v neki točki, če bi težile v isto smer. To je velika zaveza, ki bi jo organizacije imele med seboj, ampak bi bil glas širši. Lahko bi, ampak ne vem, kaj bi bil sprožilec, ki bi rekel, da morate tako delati. Če bi šlo z vidika 'lahko', bi šlo za odločitev organizacije. Če pa nekdo reče 'morate', je pa to v bistvu zunanji motivator, ki pa ne doseže zmeraj učinka, takšnega, kot bi ga hoteli.«

4 RAZPRAVA

Izvedena raziskava predstavlja celovit pristop pri oceni znanja, stališč in vedenja mladih ter pogled mladinskih organizacij na področje okolje-zdravje v Sloveniji. Na podlagi izvedene raziskave smo prvič na nacionalni ravni med mladimi ocenili stopnjo znanja in njihovo stališče do okoljsko-zdravstvene problematike lokalno in tudi globalno. Ugotovili smo, da so do določene mere pripravljeni spremeniti tudi svoje vsakodnevne navade v prid zmanjšanju onesnaževanja okolja in boljši kakovosti življenja, niso pa dovzetni za bolj restriktivne ukrepe za izboljšanje kakovosti zraka.

Za celovit pristop k obravnavani problematiki smo med sodelujočimi predstavniki mladinskih organizacij pridobili vpogled v mnenje o tematikah, ki se povezujejo s področjem okolje-zdravje ter informacije o njihovih morebitnih aktivnostih na teh področjih.

V naši sami raziskavi smo se osredotočili na mlade kot ciljno populacijsko skupino, saj so med ključnimi deležniki pri aktivnostih varovanja okolja. Špesova (1998) tako ugotavlja le posreden vpliv starosti na odnos do okolja, ima pa pomembnejšo vlogo v kombinaciji z drugimi demografskimi kazalci (21). Mlajši prebivalci Kitajske so namreč že od svojega rojstva precej bolj kot starejši podvrženi močni okoljski degradaciji, kar se posledično izraža v večji pripravljenosti in hkrati večji okoljski aktivnosti (17).

V raziskavi smo ugotovili, da so mladi seznanjeni s problematiko onesnaženosti zunanjega zraka z delci različnih velikosti, vendar, z izjemo dihalnega sistema, ne poznajo njihovega škodljivega delovanja na druge organske sisteme. Tudi ne razpolagajo s podatki kolikšna je njihova izpostavljenost onesnaževalom v zunanjem zraku. To si razlagamo z neustrezno ali neprilagojeno uporabo komunikacijskih kanalov in nezadostno javno informacijsko pokritostjo tovrstnih vsebin preko pristojnih institucij, kar potrjujejo podatki iz sklopa Stališča, saj samo 31,3 % udeležencev meni, da le-te ustrezno obveščajo prebivalce Slovenije o visokih koncentracijah zdravju nevarnih snovi v zraku.

Glede na ugotovitve naše raziskave je za učinkovito izvajanje ozaveščenosti na področju okoljevarstvene politike, ključno aktivno sodelovanje javnosti, kar potrjujejo tudi mnenja predstavnikov sodelujoči mladinskih organizacij. Skladno z Aarhuško konvencijo, da se bo z večjo splošno ozaveščenostjo in vključenostjo javnosti v okoljske zadeve izboljšalo varstvo okolja, je potrebno aktivnosti usmeriti v ozaveščanje mladih preko aktivnega vključevanja v mladinske organizacije in izvajanja ciljanih ter aplikativnih projektov s področja okolja-zdravja.

Iz tega izhaja, da bi z večjim javnim ozaveščanjem o kakovosti okolja in okoljskih vplivih ter s poznavanjem mehanizmov delovanja različnih onesnaževal na zdravje lahko pripomogli ne samo k znanju, ampak tudi k

izboljšanju vedenja udeležencev, da bi le-ti svoje aktivnosti bolj prilagajali informacijam o onesnaženosti zraka in s tem zmanjšali svojo izpostavljenost. Takšen, vendar ne osamljen primer, je zagotovo igra *Beli zajček* pobude *Aktivno v šolo*, ki nagovarja otroke vrtcev in razredne stopnje osnovne šole o problematiki onesnaženosti zraka v prometu ter tako otroke in njihove starše spodbuja, da v vrtec ali šolo prihajajo peš, s kolesom ali z avtobusom (22).

Ugotavljamo, da imajo udeleženci raziskave nekoliko slabše znanje o fosilnih gorivih. Slaba polovica mladih jih namreč meni, da obstaja »okolju prijazen premog«, kar povezujemo s pogosto in vse splošno razširjeno rabo termina »okolju prijazen«, fenomenom zelenega zavajanja (*angl.* Greenwashing) in porastom lažnih novic (*angl.* Fake news) (23). Nadalje je pomanjkljivo znanje s področja onesnaženosti zunanjega zraka z ozonom, saj skoraj polovica meni, da je ozon primarno onesnaževalo in torej ne ve, da nastaja preko fotokemijske reakcije iz svojih predhodnikov. Podatki so presenetljivi zlasti zato, ker so večinski del udeležencev predstavljali redni študentje z/brez absolventskega statusa in dijaki (štiriletna strokovna ali tehniška šola; štiriletna splošna ali strokovna gimnazija), torej populacija, ki je oz. naj bi tovrstne teme obravnavala v sklopu uradnega šolanja.

Na podlagi rezultatov intervjujev, ki smo jih opravili s predstavniki mladinskih organizacij, menimo, da bi lahko z okrepitevijo tega dela nevladnega sektorja, ki ima možnost dostopanja do širokega kroga mladih in izkazuje interes za nadaljnje delovanje na področju okolja-zdravje, pomembno prispevali k promociji varstva okolja, izobraževanju in poglobljenemu razumevanju mladih na področju fosilnih goriv in ozona ter vzpostavitvi odgovornega odnosa do družbe in narave.

Ob tem se nam, glede na rezultate, zdi smiselno, da mladinske organizacije bolj jasno izrazijo oz. zapišejo stališče o podnebnih spremembah, ne glede na to, da se te problematike in z njo povezane odgovornosti, po njihovem mnenju, zavedajo. Slednje se je z začetkom globalnega mladinskega podnebnega gibanja pod vodstvom Grete Thunberg leta 2019 konkretiziralo tudi v Sloveniji. Posledično lahko trdimo, da se trend aktivacije mladih na področju okolja spreminja.

Za razliko od mladinskih organizacij imajo namreč mladi trdno izoblikovana stališča, da z racionalno rabo energije in prehodom od fosilnih in jedrskih virov k obnovljivim virom energije, pomembno prispevajo k zmanjšanju onesnaženosti zunanjega zraka in k zmanjšanju vpliva podnebnih sprememb na okolje. Od slednjih jih najbolj skrbijo ekstremni vremenski pojavi, zmanjšanje biotske pestrosti in onesnaževanje okolja. To kaže na visoko raven okoljske ozaveščenosti, kar je vzpodbudno glede na to, da je bila glavnina udeležencev iz urbanih mestnih središč (24).

Skladno z okoljsko ozaveščenostjo so tako pripravljeni trenutni primarni vir ogrevanja (les in biomasa)

zamenjati, vendar pod pogojem cenovno sprejemljive in zanesljive energijske oskrbe. Zagovarjanje ukrepov za izboljšanje kakovosti zraka preko učinkovitega in cenovno dostopnega javnega potniškega prometa potrjujejo rezultati iz sklopa »Vedenje«. Več kot polovica udeležencev namreč pogosto ali vedno uporablja javni prevoz ali načine aktivne mobilnosti, na tem področju pa so aktivne tudi mladinske organizacije. Vsaj v določeni meri so rezultati odraz demografskih značilnosti opazovane populacije, torej predvsem mestnega okolja, kjer so možnosti javnih prevoznih sredstev bolj dosegljive. Poleg tega je velik del anketirane populacije dijakov in študentov, ki so zaradi finančno-družbenih in starostnih omejitev zelo pogosti uporabniki javnega potniškega prometa.

Kljub temu velja na tem mestu omeniti, da povezanost med stališči o okolju in spremembami vedenja ni nujno linearna in da spremembe v stališčih ne vodijo nujno v spremembe vedenja (25).

5 ZAKLJUČEK

Z raziskavo smo pridobili pomembne informacije o znanju, stališčih in vedenju mladih na področju okolja in

zdravja, s poudarkom na štirih medsebojno povezanih tematikah – kakovost zraka, onesnaževanje zraka zaradi prometa, viri energije in podnebne spremembe. Rezultati predstavljajo izhodišča za izvajanje nadaljnjih aktivnosti v okviru projekta *Partnerstvo za okolje in zdravje 2.0* ter prijemališče za oblikovanje kakovostnih z dokazi podprtih okoljskih, javnozdravstvenih in mladinskih politik. V prvi fazi projekta *Partnerstvo za okolje in zdravje* so rezultati služili pri pripravi izobraževalnih programov za mlade ter aktivnosti za spreminjanje stališč in vedenj, ki so povezane z organizacijo lokalnih mladinskih pobud po Sloveniji. Za potrebe aktivnejšega sodelovanja Slovenije v Evropski mladinski koaliciji okolje-zdravje, ki deluje v okviru SZO, bo morala Slovenija vložiti več sredstev, predvsem pri prepoznavanju in razumevanju potreb za sodelovanje mladih v procesih odločanja na ravni ministrstev. Zato je podpora za nadaljnji razvoj nacionalnega omrežja mladih na področju okolja in zdravja še toliko večja. Ob tem velja poudariti, da so danes ravno mladi tisti, ki bodo v prihodnosti odločali o usodi mlajših generacij. Odgovoren do prihodnjih generacij ne pomeni samo zagotavljanje ustreznega prenosa znanja in izkušenj, temveč tudi vključevanje mladih v sodelovanje o prihodnosti mlajših generacij.

Nasprotje interesov: Avtorji izjavljajo, da pri raziskavi ne obstaja nasprotje interesov.

Financiranje: Raziskava predstavlja segment raziskovalnega programa Okolje, zdravje in mladi 2017-19, sofinanciranega s strani Ministrstva za zdravje RS, ki je potekal pod okriljem partnerjev in podpornikov (Inštitut za mladinsko participacijo, zdravje in trajnostni razvoj (IMZTR), Kolesarska mreža, Focus, Društvo za sonaravni razvoj, Zveza društev medicine Slovenije, Mladinsko združenje za trajnostni razvoj, Mladinski svet Slovenije, skupine strokovnjakov iz Agencije RS za okolje, Nacionalnega inštituta za javno zdravje in Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani).

LITERATURA

1. Gilbert JH, Yan J in Hoffman SJ. A WHO report: framework for action on interprofessional education and collaborative practice. *J Allied Health* 2010; 39: 196–197.
2. Hammick M. Interprofessional Education: Concept, Theory and Application. *Journal Interprof Care* 1998; 12: 323–332. doi:10.3109/13561829809014123
3. Reeves S. Why we need interprofessional education to improve the delivery of safe and effective care. *Interface-Comunic, Saúde, Educ* 2016; 20: 185–197. doi: 10.1590/1807-57622014.0092
4. Rizzo Parse R. Interdisciplinary and Interprofessional: What are the Differences?. *Nurs Sci Q* 2015; 28: 5–6. doi: 10.1177/0894318414558624
5. Judge MP, Polifroni EC, Maruca AT, Hobson ME, Leschak A in Zakewicz H. Evaluation of students' receptiveness and response to an interprofessional learning activity across health care disciplines: an approach toward team development in healthcare. *Int J Nurs Sci* 2015; 2: 93–98. doi: 10.1016/j.ijnss.2015.01.003
6. Avrech Bar M, Katz Leurer M, Warshawski S in Itzhaki M. The role of personal resilience and personality traits of healthcare students on their attitudes towards interprofessional collaboration. *Nurse Educ Today* 2018; 61: 36–42. doi: 10.1016/j.nedt.2017.11.005
7. Hertweck ML, Hawkins SR, Bednarek ML, Goreczny AJ, Schreiber JL in Sterrett SE. Attitudes toward interprofessional education: comparing physician assistant and other health care professions students. *J Physician Assist Educ (Physician Assistant Education Association)* 2012; 23: 8–15. doi: 10.1097/01367895-201223020-00003
8. Wilhelmsson M, Ponzer S, Dahlgren LO, Timpka T in Faresjö T. Are female students in general and nursing students more ready for teamwork and interprofessional collaboration in healthcare?. *BMC Med Educ* 2011; 11: 15. doi: 10.1186/1472-6920-11-15
9. Wellmon R, Gilin B, Knauss L in Linn MI. Changes in student attitudes toward interprofessional learning and collaboration arising from a case-based educational experience. *J Allied Health* 2012; 41: 26–34.
10. Hood K, Cant R, Baulch J, Gilbee A, Leech M, Anderson A in Davies K. Prior experience of interprofessional learning enhances undergraduate nursing and healthcare students' professional identity and attitudes to teamwork. *Nurse Educ Pract* 2014; 14: 117–122. doi: 10.1016/j.nepr.2013.07.013.
11. Simin D, Milutinović D, Brestovački B, Andrijević I in Cigić T. Improvement of teamwork in health care through interprofessional education. *Srp Arh Celok Lek* 2010; 138: 480–485.
12. Avsec A, Kavčič T in Petrič M. Temeljni vidiki osebnosti. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2017.
13. Avsec A in Sočan G. Vprašalnik petih velikih faktorjev BFI. V: Avsec A, urednik. Psihodiagnostika osebnosti. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo, 2007: 171–178.
14. Parsell G in Bligh J. Interprofessional learning. *Postgraduate Medical Journal* 1998; 74: 89–95. doi: 10.1136/pgmj.74.868.89
15. Polak A. Razvijanje in reflektiranje timskega dela v vrtcu. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, 2012.
16. Al-Qahtani MF. Measuring healthcare students attitudes toward interprofessional education. *J Taibah Univ Med Sci* 2016; 11: 579–585. doi:10.1016/j.jtumed.2016.09.003
17. George D in Mallery P. SPSS for Windows step by step: a simple guide and reference. Boston: Allyn and Bacon, 2011.
18. Charness G in Rustichini A. Gender differences in cooperation with group membership. *Games Econ Behav* 2011; 72: 77–85. doi:10.1016/j.geb.2010.07.006
19. Curran VR, Sharpe D, Forristall J in Flynn K. Attitudes of health sciences students towards interprofessional teamwork and education. *Learn Health Soc Care* 2008; 7: 146–156. doi:10.1111/j.1473-6861.2008.00184.x
20. Rothmann S in Coetzer EP. The big five personality dimensions and job performance. *SA J Indu Psychol* 2003; 29: 68–74. doi: 10.4102/sajip.v29i1.88
21. Persky AM, Henry T in Campbell A. An exploratory analysis of personality, attitudes, and study skills on the learning curve within a team-based learning environment. *Am J Pharm Educ* 2015; 79: 20. doi:10.5688/ajpe79220
22. Hogan J in Holland B. Using theory to evaluate personality and job-performance relations: A socioanalytic perspective. *J Appl Psychol* 2003; 88: 100–112. doi: 10.1037/0021-9010.88.1.100
23. Porter COLH, Hollenbeck JR, Ilgen DR, Ellis APJ, West BJ in Moon H. Backing up behaviors in teams: The role of personality and legitimacy of need. *J Appl Psychol* 2003; 88: 391–403.
24. Lepine JA in Dyne LV. Voice and cooperative behavior as contrasting forms of contextual performance: Evidence of differential relationships with big five personality characteristics and cognitive ability. *J Appl Psychol* 2001; 86: 326–336. doi:10.1037//0021-9010.86.2.326.